
ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Наталія ПАВЛЮК^(ЗМІСТ 224)

Роль образної пам'яті у творчому мисленні

Ідея про продуктивний характер мислення людини, про його специфіку, взаємовідносини з іншими процесами, і передусім з пам'яттю, про закономірності його розвитку розроблялися в дослідженнях багатьох вітчизняних психологів (Б.Анан'єв, П.Гальперін, А.Запорожець, Г.Костюк, А.Леонт'єв, Б.Теплов, Л.Узнадзе та ін.).

Л.Виготський вважав, що мислення означає не що інше, як участь всього нашого колишнього досвіду в розв'язанні поточного завдання, і особливість цієї форми поведінки цілком зводиться до того, що вона вносить творчий елемент в поведінку, створюючи всілякі комбінації елементів у попередньому досвіді. Він же вказував на наявність творчого початку у повсякденному людському житті людини — творчість є необхідною умовою її існування.

Творчість є однією з найважливіших потреб людини. Це діяльність, що породжує нові матеріальні і духовні цінності. Творчість у широкому сенсі розкриває потребу особистості у самовираженні, самоактуалізації і розширенні своїх творчих можливостей.

"Творчість є найбільша таємниця життя, таємниця явища нового, якого ще не було ... . Таємниця творчості є і таємниця свободи. З чогось, з буття створити нове, чого не було, можливо лише закінченням, народженням, перерозподілом. Творчість же є проривом з нічого, з небуття, зі свободи в буття та світ". (Н.Бердяєв «Про призначення людини»).

Творчість направлена на творення і розвиток. Протилежності її складових «творчість і стереотипи», «логіка та інтуїція», «минулий досвід і мета (очікуваний майбутній результат)» доповнюють одна одну. Творчий потенціал особистості — це сукупність її властивостей, станів і здібностей, набір засобів і прийомів, що застосовуються у вирішенні творчих завдань. Творчість не може обійтися без участі продуктивного мислення.

Широке узагальнення положень про суть і специфіку мислення було здійснено С.Рубінштейном (1935, 1946 і ін.).

У його розумінні людське буття є безперервна взаємодія суб'єкта з об'єктом, що здійснюється в формі доцільної предметно — перетворюючої діяльності суб'єкта. Об'єкти діяльності не надані людині в готовому і завершеному вигляді. Вони завжди містять в собі певні внутрішні протиріччя, проблеми, задачі, які суб'єкт повинен вирішити в процесі їх практичного і уявного перетворення. Проблемною ситуацією визначається залучення особистості в процес мислення. Творче, культурно розвинене мислення прагне проблематизувати навколишню дійсність, мислення нерозвинене, шаблонне — депроблематизувати її.

Головною умовою розвитку творчого мислення є використання в процесі навчання таких завдань, виконання яких безпосередньо пов'язане із засвоєнням нових знань, рівнем розвитку високої міри узагальнення. (А.Матюшкин).

У працях вітчизняних психологів питання про продуктивність мислення у його співвідношенні із репродукцією займало значне місце. Продуктивність виступила в дослідженнях як характерна, специфічна риса мислення. Воно не може бути продуктивним без опори на минулий досвід, але саме це дозволяє вийти за межі цього досвіду, побудувати прогноз.

Як синоніми до поняття «продуктивне мислення» часто вживають терміни творче, самостійне, евристичне, креативне. Дж.Гилфорд, Торранс розуміють під креативністю систему якісно розрізняваних здібностей, які розташовуються всередині створеної ними моделі інтелекту. Гилфорд виділяє чотири основних чинники креативності: 1) оригінальність — здатність продукувати незвичайні відповіді, рішення, асоціації — характеризує своєрідність творчого мислення, незвичність підходу до проблеми і визначається числом відповідей, що рідко наводяться, незвичайним вживанням елементів, оригінальністю структури відповіді; 2)

гнучкість — характеризує семантичну гнучкість творчого мислення, здібність до швидкого переключення, визначається числом класів (груп) даних відповідей, є здатністю бачити об'єкт під новою точкою зору; 3) побіжність (легкість, продуктивність) — характеризує побіжність творчого мислення і визначається загальним числом відповідей; 4) точність — характеризує строгість творчого мислення, вибір адекватного рішення, відповідного поставленій меті, стрункність рішення, його логічність.

Креативність охоплює деяку сукупність розумових і особистісних якостей, сприяючих становленню творчого потенціалу. Одним із компонентів креативності, який однак не вичерпує її повністю, є здатність особистості до дивергентного мислення. (Гилфорд): дивергентне мислення пов'язане з пошуком і генеруванням нового в рішеннях різних завдань; конвергентне мислення пов'язане з пошуком цілком певних відповідей на цілком певні задачі. У роботах деяких дослідників творчості, творчого мислення терміни "дивергентне мислення", "креативне мислення", "творче мислення" часто вживаються як синоніми уяві.

Однією із найважливіших складових творчого потенціалу особистості є творче мислення.

До характеристик творчого мислення треба віднести: самостійність перенесення раніше засвоєних знань і умінь до нової ситуації; бачення нової проблеми, задачі в знайомій ситуації; бачення нової функції об'єкта; усвідомлення структури об'єкта; пошук альтернативних способів рішення; комбінування відомих способів рішення в новій задачі, оригінальність.

Однією з умов розвитку творчого мислення при вирішенні пізнавальних задач є вимога обґрунтування і доказу рішень. Творче мислення необхідне не тільки для вирішення задач, але і для їх постановки.

Наше експериментальне дослідження було присвячене вивченню творчого мислення у процесі рішення малих творчих задач.

Експеримент проводився в 2 етапи в групах студентів-юристів.

Випробуванням в інструкції говорилося про можливість вирішити цікаву, оригінальну, творчу задачу (модифікація методики А.Большунова).

Основне завдання (1 етап дослідження) пропонувалося в формі ігрової ситуації. Випробуваний виступав в ролі арбітра, що вирішує суперечку між дванадцятьма державами, що знаходяться на острові. Експериментатор грав роль представника цих держав, випробуваному пропонувалася «карта» острова. Дійсний зміст завдання, поступово виявлений випробуванням в ході з'ясування вимог представників держав, полягав в такій зміні кордонів, при якій кожна держава межувала б з максимально великим числом інших, але так, щоб у всіх держав кордонів було порівну. При цьому точка за кордон не приймалася. Початкове розташування держав, форма і розміри їх територій могли бути змінені як бажано.

Це завдання має безліч рішень. Цим воно привернуло нашу увагу, тоді як більшість «малих творчих завдань» мають обмежене число рішень, що не дає достатньої підстави для думки про дійсне моделювання творчого мислення, а не інших видів мислення. Існують композиції, в яких кожна територія має два, три, чотири і п'ять кордонів. Власне рішенням є така композиція, в якій кожна держава має п'ять кордонів.

Випробувані працювали з олівцями в руках, так що їх пошуки відбивалися в малюнках-ескізах. По ходу вирішення завдання їм ставилися питання про рівень мети (для скількох кордонів шукається рішення) і про зміст дій (що намагається зробити випробуваний), якщо це було неясно з його малюнків.

У кінці першого етапу експериментатор міг переривати будь-кого з випробуваних (в м'якій формі) при наявності ознак втоми або дочекатися спонтанного закінчення роботи випробуваного. Випробуваному, який в тій або іншій формі припиняв виконувати завдання по першому етапу, через 10-15 хвилин пропонувалося перейти до другого етапу дослідження.

На другому етапі випробуваний повинен був з різних геометричних фігур: кіл, сегментів, шести-, п'яти- і чотирикутників, квадратів, спіралей (70 штук) скласти все, що бажано. Однак, було прохання називати те, що вони складають.

Під час виконання завдань експериментатор не втручався в цей процес.

На 2-м етапі спостерігалася:

– поновлення вирішення основної задачі (першого етапу) по ходу діяльності другого етапу; при цьому варіант вирішення, на якому сталося поновлення, не був останнім варіантом

вирішення для цього випробуваного, що не міг звести поновлене вирішення лише до ефектів перерваної дії;

– поновлення вирішення основного завдання (першого етапу) по ходу діяльності другого етапу є варіантом вирішення — останнім для цього випробуваного на першому етапі дослідження;

– якщо поновлення не відбувалося, через деякий час (10-15 хв.), випробуваного просили відновити вирішення завдання 1-го етапу, при цьому спостерігалось нав'язування і накладення тих прийомів, які були сформовані на 2 етапі.

Випробувані могли відмовитися від виконання завдань, відмови спостерігалися тільки на другому етапі дослідження (це можна пояснити стомленням або зменшенням інтересу до роботи).

У всіх випробуваних заздалегідь досліджувалися особливості роботи образної пам'яті. Для запам'ятовування пропонувався матеріал у вербальній і невербальній формі, досліджувалася зорова пам'ять і слухова для вербальної серії.

Аналіз отриманих результатів проводився за наступними напрямками:

- 1) аналізувався процес виконання завдань першого і другого етапу дослідження;
- 2) аналізувалися самі рішення, втілені в малюнках, котрі були частиною образів, що виникали у людини в пошуках найбільш ефективного варіанту вирішення;
- 3) аналізувалися прямі спроби вирішення завдань;
- 4) фіксувалися висловлювання і запитання випробуваних, відповіді експериментатора на питання, характерні поведінкові прояви й афективні реакції (відбивали інтерес, здивування, втому, нерозуміння тощо);
- 5) отримані дані про успішність зіставлялися з показниками ефективності образної пам'яті.

В ході аналізу було виявлено серії малюнків, об'єднаних єдиною логікою вирішення завдань або що належали до різних серій, це говорить про створення смислового «концептуального» поля, яке опосередковує процес вирішення творчих завдань. В середині цього смислового поля, що являє собою особливу психологічну реальність, «встановлювались відношення елементів ситуації» (Л.Виготський).

Образна пам'ять забезпечувала зіставлення елементів між собою в процесі побудови образу очікуваного результату, а також очікуваного і реального результату на всіх етапах вирішення творчих завдань.

Тут властивості образної пам'яті виступили в ролі спеціального хисту, який опосередковував якість роботи творчого мислення.

Дослідження особливостей рішень, що спостерігаються на першому і на другому етапах, таким чином пов'язані з механізмами роботи образної пам'яті людини, для творчого мислення характерна його представленість в образній формі. Ми вважаємо, що образна пам'ять, крім звичного розуміння її призначення як постачальника образів, що перетворюються творчим мисленням, виступає в ролі його базової складової.

Завдяки образній пам'яті створюється також емоційний фон, який регулює, визначає процес творчого мислення і здатний або стимулювати подальший хід вирішення поставлених задач, запобігаючи процесу стомлення, або припиняє вирішення задач. При цьому виявляються: продуктивна і регулятивна функція образної пам'яті. Регулятивна функція образної пам'яті виявилася передусім в тому, що привабливий в емоційному відношенні образ, що виникає, стимулює ініціативу випробуваного. Випробуваний починає не тільки виконувати пред'явлені експериментатором завдання, але більш активно включається в експеримент, намагається ставити проблеми близькі до початкової, проявляє ініціативність.

Ініціативність може розглядатися як одна з важливих характеристик творчого мислення, її можна розглядати як здатність людини до самостійного пошуку завдань, нових способів дій, проблем і є елементом більш широкого контексту творчої діяльності. Значення образу в творчості визнане, але актуальність досліджень, що виявляють зв'язок образних явищ з творчим мисленням, із творчістю, зберігається.